

Een uitgave van de Vereniging van eigenaren-bewoners van monumenten

Zaterdag 16 mei
Algemene ledenvergadering in
Leiden/ Zaterdag
4 juli Ledenexcursie
Noordoost Friesland

Inhoud

pagina

- 1 Voorwoord
- 2 Brief aan Minister Dr R.H.A. Plasterk
- 4 Programma en Agenda Algemene Ledenvergadering
- 5 Jaarrekening 2008 en begroting 2009
- 8 Monumenten Melkkoe?
- 9 Vragen van leden
- 10 Verslag ledenexcursie Kennemerland
- 13 Uitnodiging Ledenexcursie zaterdag 4 juli 2009
- 14 Passie voor penseel en plateel
- 19 Aandachtspunten bij vervanging van een rietendak op monumenten.
- 22 Zin of onzin van ventilatie bij het isoleren van daken

De foto's in deze uitgave zijn van:
Esther van Duijnhoven, H.M.Mauser, Robert Weller
Foto's omslag: Stichting Fogelsangh State en H.M.Mauser.

Voorwoord

Edward Munnig Schmidt, voorzitter Bewoond Bewaard

Daar minister Plasterk nog broedt op het ontwerp van de nieuwe monumentenwet is daar nog niets over te melden. Gezien de vragen die de vereniging bereiken over het verzekeren van monumenten tegen brand en stormschade geeft ondergetekende zijn eigen ervaring met een voor hem nieuwe verzekeraar. Want niet alle verzekeraars blijken bereid monumenten te verzekeren. Ondergetekende werd geconfronteerd met het faillissement van zijn, onderlinge, verzekeringsmaatschappij waar hij 43 jaar verzekerd was geweest. Die opstal-verzekering was *premier risque* ofwel met vorklausule. Hij besloot het monument op dezelfde wijze bij Donatus te verzekeren. Dat is ook een onderlinge verzekeraar, maar een met een veel breder landelijk bereik. Donatus startte in het midden van de negentiende eeuw als verzekeraar van katholieke kerkelijke gebouwen, breidde dat in de twintigste eeuw uit met protestantse kerkelijke panden en is sinds enige jaren ook voor particulieren werkzaam. Hun ervaring met monumenten is duidelijk groot. Dat geopteerd is voor een vorklausule ligt aan de grootte van het huis. Als dat geheel of grotendeels afbrandt is de aardigheid van het monument verdwenen en heeft het weinig zin het weer geheel terug te bouwen. Een flinke, maar herstelbare, schade moet ook hersteld kunnen worden, maar niet meer dan dat. Daarvoor is als maximum de helft van de herbouwwaarde genomen. Als het huis geheel teloor gaat wordt maximaal die halve herbouwwaarde uitgekeerd. De premie is op 0.54% bepaald en dekt ook opruimingskosten en bouwkundige erfafscheidingen. Uiteraard verzekeren zij ook de inboedel tegen brand, inbraak en stormschade. Afhankelijk van de resultaten van Donatus wordt vanaf het tweede jaar 40-45% van de premie gerestitueerd door verrekening met de premie voor het volgende verzekeringsjaar. Donatus houdt kantoor in Noord Brabant met postadres Postbus 500, 6240 AM Rosmalen, 073- 5221700, e-post: info@donatus.nl en www.donatus.nl.

Brief aan Minister Dr R.H.A. Plasterk

Bewoond Bewaard

Vereniging van eigenaren-bewoners van monumenten
Herengracht 474, 1017AT Amsterdam

Minister dr. R.H.A. Plasterk
Ministerie Onderwijs Kunsten en Wetenschappen
Postbus 16375
2500 BJ 's-Gravenhage

Loenen a/d Vecht 20 januari 2009

Betreft: MoMo

Excellentie,

Onze gestaag in ledental groeiende vereniging richt zich tot u in het kader van de modernisering van de monumentenzorg.

De voorgenomen grotere betrokkenheid van gemeentes bij monumentenzorg bergt naast het positieve aspect van "dichter bij de burger" ook het potentiële probleem in zich van een met de tijd toenemende verscheidenheid aan lokale regelgeving. Die brengt dan een steeds grotere rechtsongelijkheid met zich mee voor de monumenteneigenaren in verschillende gemeentes.

Reeds ervaren onze leden grote verschillen in te betalen leges voor aanlegvergunningen van bijvoorbeeld energiebesparende maatregelen zoals zonnecollectoren voor warm water of electriciteits opwekking. Op het terrein van energiebesparing bestaan ook grote verschillen tussen gemeentes (lees behandelende ambtenaren) wat betreft de mogelijkheden voor het op een esthetisch verantwoorde wijze aanbrengen van dubbelglas aan monumenten.

Een aantal van onze leden werd door gemeentes een vergunning voor het aanbrengen van dubbelglas op welke wijze dan ook geweigerd. Dat kan niet in de lijn van het regeringsbeleid liggen.

Het hele warmte-isolatieprobleem van woonhuismonumenten - vaak zonder spouwmuren gebouwd - verdient centrale landelijke aandacht ook al omdat het technisch niet zo eenvoudig is zonder het karakter van het monument geweld aan te doen.

Onze vereniging zou het zeer op prijs stellen indien aan bovengenoemde problematiek op enigerlei wijze de juiste aandacht wordt besteed.

Hoogachtend
E. Munnig Schmidt, voorzitter

Voorlopige reactie

De directeur Directie Cultureel erfgoed, ir. A.P.M. Bersee, antwoordde op 5 februari en dankte ons voor onze bijdrage en vervolgde: "Momenteel wordt bekeken in hoeverre uw suggesties overgenomen kunnen worden in de Beleidsbrief die in het voorjaar van 2009 aan de Tweede Kamer verstuurd zal worden. De algemene uitgangspunten van het kabinetsbeleid fungeren hierbij als toetsingskader. Ik noem in het bijzonder vermindering van regeldruk, financiële uitwerking binnen kaders van de rijksbegroting, het algemene principe van *centraal wat moet, decentraal wat kan*, participatie en uiteraard de mate van uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid. In de loop van het voorjaar zult u hierover nader bericht ontvangen".

Het voorjaar is net begonnen en wij wachten zijn bericht af.

Algemene Ledenvergadering te Leiden

Ulrike Weller-Aussems, secretaris Bewoond Bewaard

Het bestuur van Vereniging Bewoond Bewaard nodigt haar leden en begunstigers van harte uit deel te nemen aan de Algemene Ledenvergadering op zaterdag 16 mei 2009 in **Het Koetshuis, Burgsteeg 13 (naast De Burcht)** te Leiden, met aansluitend een rondwandeling door de stad en bezoek aan huizen van leden.

Programma

- 10.30 uur Ontvangst
- 11.00 uur Jaarvergadering
- 12.30 uur Lunch
- 13.30 uur Rondwandeling door Leiden met gidsen in groepen van 15 personen, met bezoek aan huizen van leden
- 16.00 uur Gelegenheid tot napraten en borrelen in Het Koetshuis (voor eigen rekening)

Aanmelding

U kunt zich aanmelden door € 10,00 p.p. over te maken op rekeningnummer 4258170 t.n.v. Penningmeester Bewoond Bewaard te Beneden Leeuwen. Uw betaling geldt als uw inschrijving. Introducés zijn welkom.

Parkeren

Op zaterdag is Leiden vol mensen. Er wordt aangeraden te parkeren op parkeerterrein Haagweg. Daarvandaan rijden busjes naar de Breestraat, halte gemeentehuis. Vandaar is het een paar minuten lopen naar Het Koetshuis / De Burcht aan de Burgsteeg. Op www.gildeleiden.nl vindt u gegevens over Leiden en een kaartje met parkeergelegenheden.

De Burcht in Leiden

Bron: www.geschiedenisvanzuidholland.nl

Jaarrekening 2008 en begroting 2009

Esther van Duijnhoven, penningmeester Bewoond Bewaard

Tijdens de Algemene Ledenvergadering van 16 mei 2009 zullen de hieronder gepresenteerde jaarrekening 2008 en begroting 2009 worden toegelicht door de penningmeester.

Daarna zal aan de aanwezige leden worden gevraagd op basis van onderstaande publicatie een eendoordeel uit te spreken over de cijfers van 2008 en het gevoerde financiële beleid.

Alle leden en donateurs die de jaarlijkse ledenvergadering op 16 mei as. niet kunnen bijwonen, kunnen via onderstaande publicatie toch kennisnemen van de financiële situatie van hun vereniging.

Als gevolg van de viering van het tienjarig jubileum van de vereniging en het cadeau voor alle leden, was het financiële resultaat over het jaar 2007 negatief. Het verheugt het bestuur u te kunnen melden dat de vermogenspositie van *Vereniging Bewoond Bewaard* in 2008 als vanouds is versterkt. Over het jaar 2008 is er sprake van een gezond batig saldo. Ook voor het nieuwe jaar 2009 wordt rekening gehouden met een batig saldo, overwegend dankzij de gestage groei van het aantal leden.

De Kascommissie heeft de cijfers beoordeeld en doet de suggestie een reservering te maken voor bijvoorbeeld het lustrum in 2012, waardoor het hoge kapitaal kan worden verklaard.

Balans per 31-12-2008

	Debet (€)		Credit (€)
Debiteuren (contributie)	56,25	Kapitaal	27.962,40
Voorraad boeken	1.060,00	Crediteuren	3.236,52
Voorraad schildjes	1.196,69	Batig saldo 2008	3.744,50
Resultaat 2007	3.128,96		
Bank	3.107,92		
Spaarrekening	26.393,60		
	34.943,42		34.943,42

Winst- & Verliesrekening 2008, begroting 2009

Inkomsten	Werkelijk 2007	Werkelijk 2008	Begroting 2008	Begroting 2009
Contributies	8.757,50	8.887,50	9.100	9.100
Contributies 2008/2009	22,50	22,50		
Donaties	135,00		135	135
Bijdragen ALV	820,00	500	1.000	500
Bijdragen nieuwe leden – schildjes	1034,00	374	500	500
Renteontvangsten/diversen	663,03	649,54	665	665
Ontvangen giften		95,00		
Foutieve betalingen		2,70		
Saldo (verlies 2007)	3.128,96			
Totaal	14.560,99	10.531,24	11.400	10.900
Uitgaven				
Secretariaat/ penningmeester/bestuur	757,80	602,62	800	800
ALV/excursies	2.173,69	1.111,37	3.000	3.000
Jubileumcadeau leden incl. verzending	6.970,20	-	-	-
Nieuwsbrief	3.947,23	4.321,42	4.500	4.500
Contributies/lidmaatschappen	75,00	75,00	75	75
Kosten website		0	125	125
Kosten PR/folders	495,04	104,72	2.500	2.500
Overige kosten			400	400
Bijdrage Kamer van Koophandel	21,62	27,00	(22)	(27)
Bankkosten	117,91	170,61	(60)	(190)
Afboeken voorraad verkochte schildjes		374,00		
Saldo (batig 2008)		3.744,50		
Totaal	14.560,99	10.531,24	11.400	10.900

Monumenten melkkoe?

Mr Lex de Jager, bestuurslid Bewoond Bewaard

Het is duidelijk dat de recessie over Nederland raast. Dat raakt een ieder en dus ook de leden van onze vereniging. Het wordt er niet gemakkelijker op om de onderhoudskosten van ons monument of buitenplaats op te brengen. Aangenomen moet worden dat de waarde van het monument afneemt. Ook en met name in het duurdere segment van de woningmarkt is een sterke prijsdaling zichtbaar. Die daling zal zeker doorzetten.

Op dit moment is nog niet geheel duidelijk welke maatregelen van overheidswege zullen worden genomen.

Mede naar aanleiding van overleg met de sociale partners zullen definitieve keuzes worden gemaakt. Duidelijk is wel dat niets kan worden uitgesloten. De hypotheekrenteaftrek wordt toch steeds weer ter discussie gesteld. Lastenverzwarende maatregelen ten laste van bezitters van duurdere woningen (boven 1.000.000 euro) zijn al definitief en worden misschien nog uitgebreid.

De stelling dat in het kader van deze voornemens eigenaren van Rijksmonumenten moeten worden ontzien is natuurlijk deels ingegeven door eigenbelang maar daarom niet minder juist.

Hoe dan ook is het zo dat deze eigenaren niet enkel het eigenbelang dienen doch ook het belang van ons allen. Nederland dankt haar charme mede aan het bestaan van een groot aantal goed onderhouden monumenten. Subsidiemogelijkheden zijn geen vetpot. Bouwkundige ingrepen om tot kosten- en energiebesparing te geraken zijn beperkt toegestaan juist vanwege de monumentale status. Het is een misverstand dat monumenteneigenaren per definitie "rijk" zijn en dus immuun voor lastenverzwaring.

De overheid onderschrijft het belang van monumenten behoud.

De consequentie daarvan moet zijn dat - in welke komende maatregel - dan ook de pijn voor de monumentenbezitter wordt verzacht.

Het bestuur van de vereniging onderneemt initiatieven om de politiek daarvan te overtuigen.

Wij houden U op de hoogte.

Vragen van Leden

Ulrike Weller, secretaris Bewoond Bewaard

Regelmatig stellen leden, maar ook niet-leden vragen via de website van Bewoond Bewaard. Omdat de antwoorden hierop voor meer leden van belang kunnen zijn volgt in elke nieuwsbrief een selectie. Mocht u beschikken over aanvullende of afwijkende informatie, dan vragen wij u om dat te laten weten aan ons secretariaat: secretaris@bewoondbewaard.nl of 06-54705427

Vraag:

Voert de vereniging enige actie tegen de enorme verhoging van het eigen woning forfait voor duurdere panden, met name monumenten? Ik bewoon uit liefde een monument en heb me enorme inspanningen getroost het te restaureren. De stevige lastenverhoging als gevolg van dit forfait dreigt het me onmogelijk te maken het huis te blijven bewonen. Een monumentbewoner is niet noodzakelijkerwijs daarnaast rijk. Het betreft een volstrekt arbitraire belasting op een bepaalde vorm van geldbesteding. Ik zou minder moeite hebben met beperking renteaftrek. De waarde van mijn huis kan ik niet beïnvloeden. Deze arbitraire regelgeving houdt slechts stand omdat zij een kleine groep treft, die zich niet makkelijk publiekelijk kan verweren. Waarom wordt de besteding aan een monument, dat toch algemeen nut heeft bestraft?

Antwoord: Dit is een probleem dat vele monumenten eigenaren raakt. Onze voorzitter spreekt hierover in bij het ministerie. Zie ook zijn artikel over de "Modernisering van de monumentenzorg MoMo" in de Nieuwsbrief najaar 2008

Vraag:

De gemeente wil onze woning tot gemeentelijk monument verklaren. Wat voor gevolgen heeft dat?

Antwoord: In tegenstelling tot Rijksmonumenten, kleven er geen fiscale voordelen aan een Gemeentelijk monument. Soms heeft de gemeente een kleine subsidiemogelijkheid. De gemeente Oirschot bijvoorbeeld betaalt de abonnementskosten van de Monumenten Wacht. De waarde van een gemeentelijk monument voor de Onroerend zaakbelasting en daarmee voor het huurwaardeforfait in box 1 en tevens voor de waterschapshellingen e.d. staat hier helemaal los van. Huizen worden elk jaar getaxeerd en vergeleken met andere huizen, monument of niet, afhankelijk van grootte perceel, ligging, inhoud, staat van onderhoud e.d. Elke gemeente heeft andere meetcriteria.

Sfeerverslag Ledenexcursie Kennemerland 13 december 2008

Esther van Duijnhoven, penningmeester Bewoond Bewaard

Op zaterdag 13 december 2008 waren leden van Vereniging Bewoond Bewaard te gast bij leden in Heemstede. Hieronder vindt u een kort sfeerverslag van deze zevende en boeiende ledenexcursie, met als thema buitenplaatsen.

Op het Huis te Manpad werden we door de huidige bewoners hartelijk welkom geheten met koffie en iets lekkers. We haalden ons hart op aan het boeiende en detaillistische verhaal over de (bouw-) geschiedenis

van deze 17de eeuwse gaaf bewaarde buitenplaats en haar bewoners in Zuid-Kennemerland. In de 18de eeuw is het huis belangrijk uitgebreid en opgehoogd. Van alle bewoners is de familie Van Lennep wel de bekendste. Ook de 19de eeuwse schrijver Jacob van Lennep (1802-1868) bewoonde het Huis te Manpad. De familie Van Lennep bewoonde het huis tot 1954. In 1979 werd deze historische buitenplaats ondergebracht in de Stichting Huis te Manpad, waarvan onze voorzitter, Edward Munnig Schmidt jarenlang bestuurslid was. Hij was ondermeer betrokken bij de laatste omvangrijke renovatie van het huis aan het begin van deze eeuw.

In het verhaal van de huidige bewoner, de heer Dessing, verwonderden we ons onder andere over de gebruiken rondom het bewonen van een buitenplaats als zomerresidentie in de eerste eeuwen van haar bestaan. Dit in combinatie met een stedelijke woning voor de winterperiode en de omvangrijke halfjaarlijkse verhuizing van have en goed via de achtergelegen Leidsevaart, die deze levenswijze met zich meebracht.

Als grappig detail leerden we tevens over de functie van de windvaan, die in het hoofdvertrek van het huis (nog steeds) kan worden afgelezen en haar relatie met de hobby van de toenmalige bewoners: het vangen van vinken in de parktuin.

Na een rondleiding door het huis vervolgen we ons bezoek met een wandeling door het park. Het park behoort tot de mooiste historische parken in

Nederland, met goed bewaarde overblijfselen van tuinarchitectuur uit de achttiende eeuw. Ook al vond ons bezoek in de winter plaats, toch was het niet moeilijk zich een voorstelling te maken van de pracht van deze tuin in andere jaargetijden. Helemaal wanneer we horen over de uitbundige bloei van de aanwezige stinzenflora in het voorjaar en de zomerbloeiërs. We verheugden ons eenvoudig over zó een fantastische plek om te wonen. De foto's getuigen hiervan.

Ook het bijbehorende productieve deel van de tuin is groots in omvang. De lengte van de slangen- of slingermuur met leifruit sprong in het oog: het blijkt de langste slangenmuur van Europa te zijn. Dat niet alle natuurlijke glorie eeuwigheidswaarde bezit, bleek toen wij hoorden over de mogelijke noodzakelijke kap van de tweehonderdvijftig jaar oude monumentale lindebomen op het voorplein.

Vol indrukken namen we afscheid. In plaats van het geplande bezoek aan de buitenplaats Schoonoord te Santpoort-Noord, vervolgden we de ledenexcursie in het Frans Hals Museum te Haarlem, met de bijzondere tentoonstelling "De Gouden Eeuw begint in Haarlem".

Na sluitingstijd keerde iedereen huiswaarts.

Uitnodiging Ledenexcursie zaterdag 4 juli 2009 te Noordoost Friesland

Na interessante middagen te hebben beleefd in Utrecht, Amsterdam, Rivierenland, Groningen, Zuid-Limburg, Elburg/Doornspijk en Heemstede/Haarlem, staat de achtste ledenexcursie alweer gepland. We verplaatsen ons deze keer naar **Noordoost Friesland**, waar we een aansprekend programma voor u hebben kunnen samenstellen.

Naast de exclusieve openstelling van huizen van leden voor leden, zullen we tevens een bezoek brengen aan **Fogelsanghstate** te Veenklooster. Om in de stemming te komen, kunt u alvast een virtueel bezoek brengen via www.fogelsangh-state.nl

Het maximum aantal deelnemers bedraagt 20. Deelname geschiedt in volgorde van binnenkomst van uw aanmelding. Om de privacy van uw gastheren- en vrouwen te waarborgen, kunt u zich voor deze ledenexcursie uitsluitend aanmelden via de penningmeester: 1info@bewoondbewaard.nl of 06-48964655. Zij voorziet u graag van alle gewenste nadere informatie. Met de bevestiging van deelname ontvangt u alle benodigde informatie vooraf en een routebeschrijving naar het eerste adres.

Aan deze excursie zijn geen kosten verbonden. Uw enige verplichting betreft de begrijpelijke afspraak: aanmelden is komen.

Passie voor penseel en plateel

Leon Senf en H.W. Mauser bij de Porceleyne Fles 1878-1930
Drs. H.M. Mauser, lid Bewoond Bewaard

Leon Senf (1860-1940), was het negende kind uit een gezin met twaalf kinderen, zat op jonge leeftijd al te tekenen zijn geliefde plekjes in Delft. Hij wilde kunstschilder worden, met olieverf op doek werken. Na korte tijd gewerkt te hebben bij de tapijtfabriek van Heukelsfeldt, trad hij als achttienjarige in dienst bij de wedergeboren Porceleyne Fles, die door Joost Thooft was overgenomen van Geertruida Picardt, om een stuk Nederlands erfgoed te laten voortleven en weer Blauw Delfts te gaan maken.

Senf kreeg zijn opleiding als plateelschilder van Cornelis Tulk, die door Thooft van achter de geraniums was teruggehaald om jongens op te leiden. Senf werd chef d'atelier van de mannenafdeling en later ook van de vrouwelijke plateelschilders. Senf heeft op zijn beurt weer generaties plateelschilders opgeleid.

Hij volgde een wintercursus aan de Haagse academie in de avonduren. Hij liep van Delft naar Den Haag en na de les weer terug naar Delft om het tramgeld uit te sparen. Naast tekenlessen volgde hij ook boetseerlessen. Hij werd door Theophile de Bock en Jan Toorop uitgenodigd om bij de Haagse Kunstkring te exposeren, waarvan hij lid werd. Hij ging wonen in Voorburg, halverwege zijn kunstvrienden in Den Haag en zijn werk bij de Porceleyne Fles in Delft.

H.W. Mauser (1868-1940) kwam als handelschef bij de Porceleyne Fles in 1891.

In nauwe samenwerking met A. Labouchere en A. Le Comte werden nieuwe producten ontwikkeld naast het wereldberoemde Blauw Delfts. Mauser verzorgde de technische aanpak als technisch directeur. De overtuiging bestond, dat je van Delfts Blauw alleen niet kon leven. Zo ontstonden het Berbas aardewerk, gevolgd door Reflet Metallique, Jacoba aardewerk, Porselein Biscuit, Pijnacker/ Rood/Blauw/Goud, Cloisonnètégels,

diverse serviezen, zoals het puur Hollandse Koe decor, het Zeeland servies, het stijlvolle Empire servies, het Nieuw Delfts en Art Deco/Jugendstil aardewerk, 'gekleurd' Senf met de door hem ontworpen Pauw- en Paradijsvogel motieven.

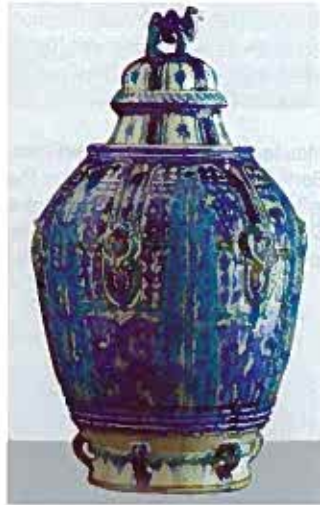
Mauser ging met Senf op reis om in Londen, Parijs, Munchen, Wenen en Berlijn in meerdere musea het Perzisch, Syrisch en het Turkse Iznik aardewerk te bestuderen. Hierdoor geïnspireerd ontwierp en schilderde Senf het Nieuw Delfts, na 1909. Met name de goudlusters fascineerden hen. Na vele proeven lukte het om goudluster toe te passen op het Nieuw Delfts.

Voorbeelden van al deze nieuwe ontwikkelingen zijn opgenomen in het boek. De Art deco/Jugendstil modellen en decoraties die Senf ontwierp en schilderde zijn heel anders dan wat o.a. in Purmerend, Gouda, Arnhem, Utrecht en bij Rozenburg in Den Haag werd gemaakt.

Naast het sieraardewerk krijgen ook tegels en tegeltableaus en het bouwaardewerk ruime aandacht in het boek. Waaronder het sprookjesachtige 'Chef d'Oeuvre' van Leon Senf in het Vredespaleis in Den Haag. Het bouwaardewerk werd door Mauser en Senf ontwikkeld na enkele reizen naar Italië in 1911 en 1912, waar laat middeleeuwse en renaissance kerken, paleizen en andere bouwwerken werden bestudeerd. Veel van alle hierboven kort beschreven vernieuwingen zijn nu nog te bewonderen in het Museumdeel van de Porceleyne Fles aan de Rotterdamse weg in Delft.

In het boek wordt ook aandacht gegeven aan de achtergronden en ontwikkelingen op economisch en sociaal gebied in de kunstnijverheid na

1880, de invloeden van het Oriëntalisme en de technische ontwikkelingen in het begin van de 20^e eeuw. Kortom een boeiend tijdsbeeld. Het vrije werk van Leon Senf, zijn tekenwerk, schilderijen en grafisch werk dat hij maakte in zijn vrije tijd komen uitgebreid aan bod. Leon Senf was een zeer veelzijdig kunstenaar.

Het boek "Passie voor penseel en plateel" telt 155 pagina's met 255 afbeeldingen in kleur. Het is gebonden in een fraaie harde kaft. Uitgeverij APRILIS in Zaltbommel. ISBN 978 90 59942202 Prijs Euro 24,- Te bestellen bij de boekhandel of via Internet.

Aandachtspunten bij vervanging van een rieten dak op monumenten.

Edward Munnig Schmidt, voorzitter Bewoond Bewaard

Er is een aanzienlijk aantal Rijksmonumenten riet gedekt. Volgens de Vakfederatie Rietdekkers mag men tegenwoordig rekenen op een levensduur van een rietendak van minimaal 25 jaar, maar 40 jaar of langer is geen uitzondering. Er wordt echter geen garantie gegeven voor de uiteindelijke levensduur van een nieuw rieten dak.

Tot begin zestiger jaren kon de vraag naar riet door de productie van het Nederlandse riet gedekt worden. Inmiddels wordt 75% van het gebruikte riet geïmporteerd uit landen als Oostenrijk, Polen, Hongarije, Tsjechië, Roemenië, Oekraïne en sedert 2006 Turkije en China.

Mede daarom is de Stichting Keurmerk Herkomst Kalenberger Riet opgericht die zich tot doel stelt om de kwaliteit van het 'Wiedenriet' te beschermen.

Het gebruik van buitenlands riet brengt risico's met zich mee. Men moet hierbij denken aan tijdstip en wijze van oogsten; de manier en tijdsduur van het drogen; de opslag van het riet en als laatste hoe is het riet naar Nederland getransporteerd. Tijdens transport uit het buitenland kan er veel mis gaan. Hoe zuidelijker en verder men in Z.O. Europa komt des te langer duurt het transport naar Nederland. Temperaturen in een container kunnen oplopen tot boven de 50° C. Bij deze temperaturen verdampt het vocht op de buitenkant van het riet. Wanneer een container daarna in korte tijd afkoelt, kan er condensvorming optreden, die dan als 'container regen' op het riet valt. Dit kan ook gebeuren bij vervoer onder het afdekzeil van een vrachtauto. De druppels vallen op het riet en de volgende dag kan het proces zich herhalen. Hoe langer het transport duurt, hoe groter kans op aantasting van het riet. Aan de buitenkant van het riet is niet of zeer moeilijk te constateren of het tijdens het transport is aangetast door broei of zachtrotschimmels. Wanneer aangetast riet wordt blootgesteld aan temperaturen van plus-minus 23° C en 65% relatieve vochtigheid, zullen vroeg of laat de zachtrotschimmels hun verwoestende werk gaan doen. Het is een onomkeerbaar proces en het rietendak zal binnen enkele jaren geheel weggerot zijn. Het aantal problemen met rieten dakbedekkingen is in de afgelopen 10 jaar dramatisch toegenomen. Een deel hiervan is toe te schrijven aan onjuiste constructies zoals het rieten schroefdak dat eind negentiger jaren door de vakfederatie van rietdekkers werd gepropageerd. Door verkeerd aangebrachte folie kwam warme en vochtige lucht vanuit de woning in het rieten dak terecht waardoor vochtcondensatie in het riet ontstond en zachtrotschimmel kon optreden.

In het verenigingsblad van de Vakfederatie Rietdekkers 'Drijfboord' Jaargang 58, nummer 1 maart 2004 wordt met veel foto's en tekst beschreven dat de oude schroefdakconstructie achteraf gezien fout was. Er wordt inmiddels gesproken van een 1000-tal van deze ondeugdelijke rieten schroefdaken. De Vakfederatie stelt zich bij problemen terughoudend op. Van de 400 actieve rietdekkers in Nederland zijn daar 230 bij aangesloten. Het komt er op neer dat gedupeerden zelf hun problemen met de rietdekker moeten oplossen. De RACM was in 2007 bereid om te bemiddelen bij een objectieve beoordeling van de kwaliteit van het gebruikte riet bij een door rotschimmel aangetast dak. Nu bij de verbeterde versie van het schroefdak wordt gebruik gemaakt van aaneengesloten panelen, die geen warmte/vocht vanuit de woning doorlaten naar het rieten dak.

Een ding staat vast en dat is dat men zich niet 100% kan indekken tegen een versnelde veroudering van het riet omdat er nog steeds geen goede en snel reproduceerbare kwaliteitscontrole en garantie op het te gebruiken riet bestaat. (zie website van zowel 'Vakfederatie Rietdekkers' als die van 'Riet ABC BV').

Rieten dak uit 2008.

Op de foto een rieten dak dat negen jaar na plaatsing er slecht uitzag. Renovatie van een rieten dak van een Rijks- of Gemeentemonument is vergunningplichtig. Bij vernieuwing of vervanging doet men er verstandig aan om de RACM er in een vroegtijdig stadium bij te betrekken en zich vooraf technisch en juridisch in te dekken. Bij RACM is een infoblad aan te vragen over rieten daken.

Zin of onzin van ventilatie bij het isoleren van daken

artikel bewerkt door D. de Vilder, bestuurslid

Dit is een vrij technisch artikel over een probleem dat tot grote schade kan leiden. De basis van dit probleem is dat een ongeïsoleerd traditioneel dak in de winter weliswaar veel warmte verliest maar daardoor in zijn geheel niet zo koud wordt dat daarin condens ontstaat.

Bij het isoleren van zo een dak worden de pannen, leien of riet ineens wel zeer koud waardoor vocht in en op het materiaal condenseert.

De gebruikelijke oplossing is het aanbrengen van een lucht- en dampdichte laag aan de binnenzijde van het dak, en ventilatie van de dak constructie met buitenlucht. Vocht van buiten kan daardoor toch onder de pannen of leien en schade veroorzaken. In het artikel wordt ingegaan op nut en noodzaak van het extra ventileren van daken met buitenlucht.

Het toenemend gebruik van de zolderruimte en het thermisch isoleren van de dakschilden na de energiecrisis in de jaren '70 heeft aardig wat gevolgen gehad voor het bouwfysisch gedrag van het hellend dak. Fabrikanten en wetenschappers waren er lange tijd van overtuigd dat zowel de ruimte tussen de dakbedekking en het onderdak als deze tussen het onderdak en de isolatielaag voldoende geventileerd moeten worden om problemen van diverse aard te vermijden. Na jaren van onderzoek en discussie blijken diverse onderzoekers deze stelling stilaan in twijfel te trekken.

Pannen en leien die op klassieke, niet-geïsoleerde dakconstructies 50 tot 100 jaar meegingen blijken plots minder goed te presteren op geïsoleerde daken. Ze komen immers terecht in compleet andere klimaatsomstandigheden en vertonen problemen op het gebied van de vorstbestendigheid. Daarom zijn veel pannenfabrikanten ook nu nog van mening dat een dak moet kunnen 'ademen' om

- inwendige condensatie in het dak te vermijden
- de dakbedekking snel te laten drogen
- vorstschade aan keramische pannen te voorkomen
- de aantasting van panlatten, tengels en sporen te verhinderen.

De industrie heeft dan ook al aardig wat producten ontwikkeld om de ventilatie van het dakschild mogelijk te maken: van de meest uiteenlopende ventilatiepannen tot de meest diverse nokverluchters. De meeste dakpannen zijn tegenwoordig voldoende vochtbestendig, maar toch zweren tal van

fabrikanten ook nu nog bij een goede verluchting en zijn van mening dat een luchtsouw tussen onderdak en dakbedekking even belangrijk is als deze tussen twee muren, niet alleen om de dakpan van de beschermen maar ook om de onderliggende houtstructuur te laten uitdrogen.

Pannendak is luchtopen genoeg

Volgens diverse onderzoekers in binnen- en buitenland zijn deze extra ventilatievoorzieningen in pannendaken echter overbodig aangezien de dakbedekking op zich al zeer luchtopen is door de speling van de sluitingen van de pannen en door de door de tengellatten gevormde openingen bij de goot. Metingen hebben aangetoond dat er in wezen geen verschil is tussen de luchtdichtheid van een dak met of zonder ventilatiepannen.

Onderkoeling

In de winter kan het gebeuren dat door warmtegolflstraling de temperatuur van de pannen en van de ruimte tussen de pannen en het onderdak lager ligt dan de temperatuur van de buitenlucht: een verschijnsel dat algemeen bekend staat als 'onderkoeling'. Wanneer deze temperaturen het dauwpunt van de buitenlucht onderschrijden geeft dit aanleiding tot condensvorming op en onder de pannen. Het aanvoeren van zeer vochtige buitenlucht -'s winters kennen wij in Nederland en België relatieve luchtvochtigheden van 90 tot 95% en soms nog meer- maakt dit in ons klimaat des te waarschijnlijker. Om diezelfde reden wordt overigens ook een geventileerd platdak of een 'koud dak' afgeraden: wanneer er gebruik wordt gemaakt van een thermische isolatie wordt de temperatuur van de geventileerde ruimte vaak zo laag dat de buitenlucht als vochtbron gaat fungeren. Dit kan aanleiding geven tot aanzienlijke schade ten gevolge van inwendige condensatie die vochtgevoelige dakonderdelen zoals hout, spaanplaat en multiplex doen rotten en sterkte doen verliezen. Ook bij geïsoleerde pannendaken doet dit effect zich voor. Bij onderzoek van daken met ventilatiepannen werd zelfs vastgesteld dat het dakhout in de buurt van deze speciale pannen natter werd dan op andere plaatsen. Het ventileren van de spouw tussen de dakbedekking en de isolatie is in dit geval dus zeker geen goede zaak. Bij Duitse testen werden zelfs in daken, waarvan de kieren en openingen tussen dakpannen met silicone werden dichtgespoten, lagere vochtgehalten opgetekend dan bij gewone daken.

Geen ventilatie tussen onderdak en isolatie

Het wordt afgeraden om de ruimte tussen de isolatie en het onderdak met buitenlucht te ventileren. Onderzoek heeft immers aangetoond dat dit eerder aanleiding geeft tot vochtproblemen dan ze te voorkomen.

Indien men de isolatie aanbrengt tussen de kepers of spanten biedt het volledig vullen van de ruimte tussen het lucht/dampscherm en het onderdak de beste waarborg. Men moet er evenwel zorg voor dragen dat soepele onderdaken niet tot tegen de dakbedekking worden geduwd.

Belang van luchtdichtheid

Stroming van lucht van binnen naar buiten en omgekeerd door de dakvlakken moet te allen tijde vermeden worden. Met behulp van een luchtdichte laag aan de binnenzijde van het dak -hetzij de binnenafwerking, hetzij een speciaal luchtscherm- kan het dak luchtdicht worden gemaakt. Het onderdak staat in voor de winddichtheid. Een luchtdicht geplaatst en op zich luchtdicht isolatiemateriaal kan deze beide functies samen vervullen.

De vraag blijft in hoeverre het al dan niet luchtdicht zijn van de geïsoleerde dakschilden hun thermisch en hygrisch gedrag zal beïnvloeden. Daartoe worden de gebreken inzake luchtdichtheid ingedeeld in rotatiestroming in en rond de thermische isolatie en luchtstroming door de dakschilden.

Rotatiestroming in en rond de thermische isolatie

Rotatiestroming in en rond de thermische isolatie ontstaat ten gevolge van temperatuurverschillen wanneer de isolatielaag niet luchtdicht is omdat het isolatiemateriaal zelf niet luchtdicht is omdat de voegen tussen de platen niet luchtdicht zijn afgewerkt en er al dan niet toevallig aan weerskanten van de isolatielaag een spouw werd voorzien. Eén van deze spouwen wordt gevormd door de ruimte tussen de dakbedekking en de isolatie. De andere is doorgaans een onvermijdelijk gevolg van het niet perfect laten aansluiten van de binnenafwerking op de reeds geplaatste isolatie. Zelfs al gebeurt deze plaatsing uitermate zorgvuldig, dan nog is de kans groot dat er tegen de nok en de goot voegen blijven bestaan van de ene spouw naar de andere.

Uit onderzoek is gebleken dat door deze rotatiestromingen de thermische kwaliteit van het geïsoleerd dakschild in het gedrang komt en het risico op inwendige condensatie toeneemt in geval de isolatie zelf had moeten instaan voor een voldoende lucht- en dampdichtheid. Het uitsluiten van rotatiestromingen vormt dan ook één van de belangrijke opdrachten bij het ontwerp en de uitvoering van een dak.

Luchtstroming door het dak

Ook luchtstroming door de dakschilden is een gevolg van een gebrek aan luchtdichtheid. Wanneer het onder het dak warmer is dan buiten dan ontstaat er door de dakschilden heen een luchtstroom die onderaan het dak binnenkomt en aan de nok weer buiten stroomt. Met een hogere buiten- dan binnentemperatuur zal deze luchtstroom zich in omgekeerde richting bewegen.

Bij winderig weer wordt er aan de windzijde lucht door het dak gedrukt en aan de leizijde er weer uit gezogen. Ook bij deze luchtstromingen is gebleken dat ze aanleiding geven tot enige stijging in warmteverlies en een sterk verhoogde kans op erge inwendige condensatie in de zones van uitstroming.

Professor Hens (KU Leuven) vat het verband tussen het al dan niet luchtdicht zijn van een dak en de invloed van ventilatie als volgt samen:

Als een hellend dak met isolatie in het dakschild niet luchtdicht is, zijn ventilatie onder en boven het onderdak niet in staat om inwendige condensatie en extra warmteverliezen ten gevolge van luchtdoorgang tegen te gaan.

Als een hellend dak met isolatie in het dakschild daarentegen wel luchtdicht is en de binnenafwerking beperkt dampremmend, dan wordt ventilatie onder en boven het onderdak, als maatregel om inwendige condensatie tegen te gaan, overbodig.

Conclusie

Volgens de wetenschappers is een met buitenlucht geventileerde spouw tussen onderdak en isolatie niet alleen overbodig maar vaak ook nadelig en dus ten zeerste af te raden. In het beste geval vormt deze spouw de voldoende schakel om rotatiestroming in en rond de isolatie -met de daaraan gekoppelde warmteverliezen en soms ook condensatieproblemen- mogelijk te maken.

De geventileerde ruimte tussen dakbedekking en onderdak vormt nog steeds een punt van discussie. Hoewel de bouwfysici hun opvattingen met onderzoeksresultaten kunnen onderbouwen blijven vele fabrikanten van dakbedekkingsmaterialen vasthouden aan het nut en de noodzaak van een goede ventilatie om het dak snel te laten uitdrogen, niet alleen om de pannen te beschermen maar ook om de onderliggende houtstructuur droog te houden. Veel wetenschappers daarentegen zijn van mening dat de pannen- en zelfs ook leiendaken op zich luchtopen genoeg zijn om zonder ventilatiepannen en -leien te worden gebouwd. Voorziet men ze toch, dan verminderen ze in elk geval de vochtbelasting van dakbedekking, panlatten en tengels niet vanwege de mogelijke onderkoelingsverschijnselen.

Referenties

- 1 *Hellende daken: hoe onderzoek traditionele ideeën onderuit haalt* (H. Hens), studiedag KVIV, december 1991
- 2 *Belüftete oder unbelüftete Steildächer?* (Dipl.-Ing. S. Winter), 1992
- 3 *Ontwerp en uitvoering van hellende daken* (E. Meert), studiedag KVKV, 1991
- 4 *Warmte-isolatie bij hellende daken: plaatsing aangepast aan recente ontwikkelingen* (Roof Belgium 1993-6)
- 5 *Voll gedämmt und nicht belüftet: die beste Lösung beim Dachausbau* (Dr. Ing. H. Künzel), 1989
- 6 *Technische Voorlichting 195 'Daken met natuurleien: opbouw en uitvoering'*, WTCB
- 7 *Technische Voorlichting 175 'Daken met pannen in gebakken aarde'*, WTCB
- 8 *Technische Voorlichting 202 'Daken met betonpannen'*, WTCB
- 9 ' *Professor geeft les*', rondetafelgesprek over ventilatie, DIM oktober 1994
- 10 *Experimental results and practical experience concerning non ventilated inclined roofs with thermal insulation between rafters* (Dipl.-Phys. Raimund Käser)
door: ing Guinée G.

Colofon

De Vereniging Bewoond Bewaard
Postadres: Herengracht 474, 1017 CA Amsterdam
Telefoon secretariaat: 020 6238095/ 06 54705427
Postbankrekening: 4258170
www.bewoondbewaard.nl

Bestuur en Redactie:

E. van Duijnhoven, *penningmeester*
E. Munnig Schmidt, *voorzitter*
U. Weller-Aussems, *secretaris*
D. de Vilder, *lid*
Mr L.de Jager, *lid*